

Сравнително проучване на преподаването на правата на човека в българските и други европейски университети

I. Ситуацията и проблемът

Механизмите за защита, установени от основните универсални и регионални международни договори за правата на човека, са изградени на принципа на субсидиарността. Държавите – страни по тях, са главният гарант на правата и свободите, които те охраняват, и защитата им следва да се осъществява преди всичко на национално ниво. В настоящото проучване, както и в целия проект, в рамките на който бе предвидено и извършено, вниманието е фокусирано предимно върху Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи („ЕКПЧ“, „Конвенцията“) като основен регионален международен договор в материята, при това установяващ най-значимия европейски механизъм за контрол и защита на нарушени индивидуални права. Съгласно чл. 1 от Конвенцията държавите – страни по нея, са длъжни да осигурят правата и свободите, които тя охранява, на всяко лице под юрисдикцията им. Основополагаща идея в юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека („ЕСПЧ“, „Съдът“) е, че Конвенцията гарантира практически и ефективни, а не теоретични и илюзорни права. Отговорността да осигурят именно такава защита е на всички национални власти – съдилищата, администрацията, законодателната власт. Наред с това Конвенцията е, както се изразява Съдът, „жив инструмент“. Разпоредбите ѝ се тълкуват и прилагат в светлината на съвременните условия, на еволюцията в разбиранията за съдържанието на основните права и свободи и изискванията за тяхната ефективна защита, включително изграждането на европейски консенсус по редица въпроси. Той стеснява свободата на преценка на националните власти в области, в които по-рано е съществувало многообразие от схващания с оглед на различните морални възгледи, исторически, правни и културни традиции. Всичко това изисква основно познаване на Конвенцията в светлината, в която ЕСПЧ тълкува еволютивно нейните разпоредби и я прилага в практиката си. Ефективното ѝ прилагане на национално ниво е основна предпоставка и за доброто функциониране на създадения с нея механизъм за защита, за да се избегне прекомерното натоварване на ЕСПЧ – нередко с дейност, присъща на първоинстанционен съд.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа настоява на необходимостта от мерки за ефективно прилагане на Конвенцията на национално ниво в няколко свои основни препоръки, приети през 2002 - 2004 г. Сред тези мерки, ведно с въвеждането на ефективни вътрешноправни средства за защита на гарантираните от Конвенцията права, осигуряването на надеждни механизми за изпълнение на решенията на ЕСПЧ и разпространяването на

практиката му, е посочено и подобряването на образованието и професионалното обучение по ПЧ – препоръка Rec (2004)4 от 12.05.2004 г. за ЕКПЧ в университетското образование и професионалното обучение. Комитетът препоръчва такова обучение да бъде предоставяно като компонент на единния основен учебен план по право и допълнително като избран предмет за желаещите да се специализират, както и като компонент на подготвителните програми за приемните изпити за различните правни професии и на първоначалното и текущо обучение на съдиите, прокурорите и адвокатите, а също и на полицейските, пенитенциарните, имиграционните и други относими категории служители. В препоръката се подчертава, че е съществено преподаването на ЕКПЧ да бъде включено в програмите на юридическите факултети не само като отделен предмет, но и хоризонтално – във всяка правна дисциплина.

Съгласно Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността “Право“ и професионална квалификация “юрист“ (ДВ бр.69/2005г.), в програмите на съответните учебни дисциплини се включва преподаване и на правото на ЕС, което е и задължителна отделна дисциплина. Подобни разпоредби за ПЧ и в частност ЕКПЧ, съответно практиката на ЕСПЧ по тълкуването и прилагането ѝ, отсъстват. Те не фигурират самостоятелно нито в задължителните, нито в избираемите учебни дисциплини и не е предвидено задължение за преподаването им в програмите на релевантните други учебни дисциплини. Това е оставено на волята на висшите училища. В същото време, близо 23 години след влизането на ЕКПЧ в сила за България, в действията на националните власти все още личи незадоволително разбиране и прилагане на Конвенцията като част от вътрешното право и недостатъчно познаване на значимата за страната ни практика на ЕСПЧ – не само решенията по дела срещу България, а и установяващите основни стандарти, както и тези по дела срещу други държави, в които са решени относими и към нашата действителност проблеми. Много са българските дела, по които Съдът е установявал липса на ефективни вътрешноправни средства за защита на гарантираните от ЕКПЧ права, както и повтарящи се нарушения на Конвенцията от страна на националните власти. Последният пример е наскоро постановеното пилотно решение по делото *Нешков и други срещу България*. ЕСПЧ констатира, че националните съдилища не прилагат пряко Конвенцията така, както разпоредбите ѝ са тълкувани и прилагани в неговата практика. Поради това той приема, че с оглед на развитието на съдебната практика по чл. 1 от ЗОДОВ относно условията, при които се изпълняват мярката задържане под стража и наказанието лишаване от свобода, основаният на тази разпоредба иск вече не може да се смята за ефективно вътрешноправно средство за защита¹. Съдилищата не са разгледали спорните действия и бездействия в съответствие с принципите и стандартите, установени в практиката на ЕСПЧ, въпреки чл. 5, ал. 4 от Конституцията, и дори и в малкото случаи, в които са се позовали на забраната за нечовешко и унизително отнасяне в чл. 3 от Конвенцията, са я възприемали по-скоро като помощна при тълкуването на конкретни национални законови и подзаконови разпоредби, отколкото като пълноценна правна норма, чието нарушаване изисква от тях да присъдят обезвреда (§ 203). Подобни са и изводите на Съда относно прилагането на съществуващите превантивни съдебни средства за защита, като предвиденото в чл. 250, ал. 1 от АПК (§ 209). Това говори за липса на фундаментално разбиране и умения за прилагане на международните договори и на мислене в светлината на ПЧ. Такива умения и мислене трябва да се създават още в течение на образованието. За съжаление фактът, че според годишния доклад на ЕСПЧ за 2014 г. България вече не е сред

¹ § **Error! Main Document Only.** от решението

десетте държави – страни по Конвенцията с най-голям брой осъдителни решения и висящи жалби, се дължи не на по-ефективното прилагане на Конвенцията на национално ниво, а по-скоро на въведеното с Протокол № 14 разглеждане от едноличен състав, новата система за филтриране на жалбите, групирането на жалби с повтарящи се оплаквания. Чувствителното намаляване на броя на висящите български жалби е главно поради множеството обявени за недопустими от едноличен съдия, което говори именно за недостатъчно познаване на критериите за допустимост. Изразената от председателя на Съда загриженост във връзка с повтарящите се случаи, които представляват повече от половината от всички висящи дела, също е индикация, че проблемите не са били решени на национално равнище в съответствие с принципа на субсидиарността.

След приемането на препоръка (2004)4, през 2006 г. Съветът на Европа извършва проучване на преподаването на Конвенцията и практиката на ЕСПЧ във висшите училища чрез въпроси, зададени на правителствата на държавите членки, обсъдено по-долу. До момента той съсредоточава усилията си за подпомагане на държавите върху първоначалното и текущо професионално обучение на магистратите и адвокатите, като предвижда преразглеждане на този аспект на препоръката през 2015 г. Напоследък Съветът на Европа констатира, че между мерките му в тази насока и мерките му във връзка с прилагането на Хартата за образование за демократично гражданство и по ПЧ, насочени предимно към училищното образование, остава празнина относно висшето образование. Изразеното намерение в бъдеще тя да бъде запълнена мотивира Фондация *Български адвокати за правата на човека* да фокусира настоящото проучване именно върху университетското образование по ПЧ и в частност по ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ.

Въпросът за преподаването на ПЧ във висшите училища е актуален и в контекста на проведените в последните години проучвания и дискусии за българското висше юридическо образование по принцип, в които се стига до констатации за съществуващи дефицити (Юридически барометър², дискусиата на тема „Право“ от поредицата *Chivas 12 Chairs*³). Такова проучване бе проведено и от СУ. Някои от резултатите му подкрепят необходимостта от преосмисляне и на преподаването на ПЧ⁴. За недостатъчност на предоставяното университетско образование в тази област говорят и резултатите от анкетата, проведена от Фондация *Български адвокати за правата на човека* в рамките на проекта, които са обобщени в отделен доклад. Смятаме, че преподаването на ПЧ трябва да

² Брой 8 и брой 9

³ Участниците се обединяват около мнението, че проблемът е в остарелия начин на обучение, при което от студентите се иска да заучават законите, вместо да ги осмислят, да тълкуват и прилагат разпоредбите им и да субсумират фактите под една или повече правни норми, а също така в липсата на връзка с практиката, както и в липсата на единна държавна комисия, която накрая да изпитва всички завършили студенти.

⁴ Така според отразената в „Юридически барометър“, бр. 9, оценка от анкетираните юристи на придобитите от завършилите ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“ знания и компетенции и съответствието им с нуждите на бизнеса, получена в рамките на проучването по проект „Актуализиране на учебните програми в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, договор № BG051PO001-3.1.07-0020, финансиран по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ чрез Европейския социален фонд, общата подготовка и компетентност по нормативната уредба, регламентираща правата на човека, на завършилите ЮФ на СУ и работещи в съответните компании/предприятия/кантора на респондентите е оценена с 4.24 (оценки от 2 до 6 по шестобалната система). 16.7% от респондентите са посочили нормативната уредба, регламентираща правата на човека, като област, в която е необходимо обучението на юристите да се задълбочи. В тези въпроси правата на човека са отделени от конституционното право и МПП. В същото време, според 80% от респондентите общата юридическа подготовка на завършилите ЮФ на СУ е по-добра от тази на завършилите други ЮФ в страната, следователно резултатите за тях биха били дори по-тревожни.

бъде част от реформите, чиято необходимост се установява и от самите академични среди, и от практикуващите правници, като се включи и в предмета на предстоящото обсъждане на промени в нормативната уредба, за което е създадена работна група.

II. Целта и подходът

Начинът на преподаване на ПЧ е до голяма степен въпрос на академична автономия, но безспорно е, че властите имат задължението да осигурят спазване на ангажиментите, поети от България по международните договори за ПЧ, включително задължението по чл. 1 от ЕКПЧ, което включва и осигуряване на ефективното и практическо прилагане на установените от Конвенцията и практиката на ЕСПЧ стандарти, в това число чрез предоставяне на адекватно университетско образование. Както се изтъква и в Препоръка (2004)4, релевантно е образованието не само по специалността „право“, но и по специалности като публична администрация, социално дело, европеистика. Настоящото проучване обаче се фокусира върху преподаването на правата на човека (ПЧ) на бъдещите юристи, поради неговото основно значение.

За да се установи как ПЧ и в частност ЕКПЧ и практиката на Съда в Страсбург по прилагането ѝ се преподават на студентите по специалността „право“ в РБ, бяха проучени учебните планове на всички български университети, които имат юридически факултети, както и учебните програми и изпитните конспекти за основните релевантни дисциплини. Данните бяха събрани от сайтовете на съответните университети, а в някои случаи и чрез запитвания до преподаватели в тях. Беше проучено и преподаването на ПЧ в Академията на МВР, тъй като познаването на материята и спазването на установените международни стандарти в тази област е съществено при упражняването на професиите, за които тя подготвя специалисти. За да се установи дали и до каква степен за придобиване на юридическа правоспособност, за първоначално назначаване за съдия и прокурор, за вписване като адвокат, се изискват придобити в рамките на университетското образование по право или в последващи подготвителни и други обучения знания по ПЧ, бяха проучени и конспектите за съответните изпити.

Предвидената по проекта кръгла маса с участието на представители на всички български ЮФ, Академията на МВР, на три чуждестранни университета, на Националния институт на правосъдието и Центъра за обучение на адвокати цели дискусия сред пряко ангажираните в обучението по ПЧ, резултатите от която да се съобразят при изготвянето на окончателни заключения и препоръки. Крайният документ ще бъде публикуван в интернет, изпратен на компетентните държавни органи и обсъден с тяхно участие на заключителната конференция, предвидена по проекта. От българските участници в кръглата маса очакваме да допринесат за уточняването и допълването на така събраните данни, но най-вече да споделят вижданията си за дефицитите и усъвършенстването на преподаването на правата човека и в частност на ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ, за да бъдат направени окончателните заключения и препоръки. Като основа за тази дискусия беше проучено и как ЕКПЧ и практиката на Съда в Страсбург по прилагането ѝ се преподават другаде в Европа. Проучването беше осъществено чрез събиране на достъпна в интернет информация и чрез контакти с представители на академичните среди, които попълниха въпросник. От

изложенията на чуждестранните участници, които любезно се отзоваха на поканата ни за кръглата маса, очакваме да получим и по-подробни данни за Германия, Чехия и Полша, и в частност съответно за Европейския университет *Видриана* във Франкфурт на Одер, Варшавския университет и университета в Оломоуц. Проучването нямаше за цел изчерпателност, а по-скоро събиране на примери от други европейски страни. Сравнителният анализ и препоръките, направени в настоящия доклад, не са замислени като окончателни, а като основа, върху която да се надгради чрез работата на кръглата маса. Едно изчерпателно и задълбочено сравнително изследване изисква капацитет, с какъвто не разполагат нито Фондация *Български адвокати за правата на човека*, нито вероятно който и да било отделен университет. С направените проучвания обаче, след уточняването и допълването на събраните данни и заключенията в резултат на работата на кръглата маса, се надяваме да допринесем за идентифицирането както на добри практики, така и на съществуващи дефицити и проблеми и за привличане вниманието на правната общност и властите върху необходимостта от промени в регламентацията и други подходящи мерки, което ще е от помощ и в бъдещите проекти на Съвета на Европа за подпомагане на страните членки в усъвършенстването на университетското образование по Конвенцията и практиката по прилагането ѝ.

III. Преподаването на правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ в българските висши училища

A. В юридическите факултети (ЮФ)

В таблицата са изложени данните, събрани от проучените учебни планове, учебни програми и изпитни въпросници на деветте български университета с ЮФ – Софийски университет „Св. Климент Охридски” (СУ), Нов български университет (НБУ), Университет на национално и световно стопанство (УНСС), Пловдивски университет „Паисий Хилендарски” (ПУ), Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий” (ВТУ), Русенски университет „Ангел Кънчев” (РУ), Югозападен университет „Неофит Рилски“ в Благоевград (ЮЗУ), Варненски свободен университет „Черноризец Храбър” (ВСУ) и Бургаски свободен университет (БСУ). Поставените в някои клетки тиренца означават, че не са намерени данни.

Университет	Самостоятелна учебна дисциплина по ПЧ/ЕКПЧ	Задължител на или избираема, кредити	Хорариум Вид занимания	В кой курс се преподава	Практическа или друга специална насоченост на курса	Фокус върху практиката на ЕСПЧ, касаещ България	Преподаване на ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ в други дисциплини	Извънаудиторни форми, правни клиники, Moot Courts, летни курсове по ПЧ
СУ	Правата на човека	избираема 2	30 часа лекции (задочно обучение 18) и 30 самостоятелна подготовка	втори курс, първи семестър	не	не	Конституционно право, МПП – най-общо ЕКПЧ ПЕС – две теми: „Политически права на гражданите на ЕС. Други права, гарантирани от	

							правото на ЕС. Защита на ПЧ в ЕС“. <u>Наказателен процес</u>	
НБУ	Основни права на гражданите и тяхната защита	избираема 3	30 ч. лекции	първи курс, първи семестър	Доразвити е на натрупаните познания по българско конституционно право	не	<u>Конституционно право</u> - представяне на условията и процедурите за защита според ЕКПЧ, ролята и практиката на ЕСПЧ <u>МПП</u> – тема „Универсална и регионални системи за защита ПЧ“ <u>ПЕС</u> - тема „Европейско гражданство и ПЧ в ЕС. ХОПЕС	
УНСС	Международна защита правата на човека	избираема -	-	-	не	не	-	-
ПУ	Права на човека	задължителна 3	30 часа лекции, 60 часа самостоятелна подготовка	първи курс, втори семестър за редовно и втори курс, трети семестър за задочно обучение	не	не	<u>Конституционно право</u> – тема „Закрила на основните права“ <u>МПП</u> – теми „Основни международноправни актове за ПЧ и тяхната защита. Правата на жените като ПЧ. Международноправна защита на лицата, принадлежащи към малцинства. <u>ПЕС</u> – тема „Основни права и свободи в ЕС, ХОПЕС, Присъединяване на ЕС към ЕСПЧ	<u>Правни клиники</u> „Адв. защита по наказателни дела“; „Адв. защита по трудови дела“; „Правна защита на потребителите“; „Работа с ЮЛ с нестопанска цел“; „Изготвяне на прокурорски актове“; „Изготвяне на съдебни актове“; „Преподаване на правни знания на неюристи“; <u>Студентска юридическа научна академия</u>
ВТУ	Международна закрита правата на човека	факултативна 4	30 часа лекции за редовно обучение; 15 часа лекции за задочно	2 курс, 4 семестър	не	не	<u>МПП</u> – тема „Универсална система за защита ПЧ. Разпоредби на Устава на ООН. Международна харта за ПЧ. Регионални системи за защита ПЧ“	-
РУ	Международна защита правата на човека	избираема 3	30 часа лекции	3 курс, 5 семестър	не	не	<u>МПП</u> – тема „Универсална система за защита ПЧ. Разпоредби на Устава на ООН. Международна харта за ПЧ. Регионални системи за защита ПЧ“	<u>Правни клиники</u> „Административно право и процес“ „Семейно и наследство право“ „Трудово право“

							<u>ПЕС</u> – тема „Европейско гражданство. Основни права според ДЕС“	<u>Учебни практики</u> „Административно право и процес“ „Гражданско и наказателно право“ „Граждански и наказателен процес“
ЮЗУ	Защита правата на човека	избираема 3.5	45 часа лекции	4 курс, 7 семестър			<u>Конституционно право</u> – тема „Конституционна и международноправна защита на правата на личността“ <u>МПП</u> – тема „Основни права и свободи на човека според съвременното международно право“. <u>ПЕС</u> – тема „Основни права и свободи на гражданите на ЕС. Същност на ХОПЕС. Присъединяване на ЕС към ЕКПЧ“.	<u>Правни клиници</u> по административно, наказателно и гражданско право, съответно процес
ВСУ	Защита правата на човека	избираема 3	30 часа лекции 60 часа извънаудиторни	2 курс	да	да	<u>МПП</u> – Международноправна закрила на правата на човека. Основни права и свободи на човека според съвременното МПП <u>ПЕС</u> – Гражданство на ЕС и основни права.	решаване на казуси по актуални проблеми по ПЧ
БСУ	Правна защита по ЕКПЧ	избираема 4	20 лекции 20 семинари за редовно обучение; 25 лекции за задочно	5 курс	да	да	<u>МПП</u> – основни международни актове и системи за закрила на ПЧ. ЕКПЧ и значението ѝ в съвременните условия. ЕСПЧ – възникване, характеристика и изводи от досегашната му дейност. <u>ПЕС</u> – Основни права в ЕС. ХОПЕС. ЕКПЧ <u>Наказателен процес</u>	правна клиника

1. Преподаване на правата на човека като самостоятелна дисциплина

Учебните планове на университетите с ЮФ показват, че в специалността „право“ навсякъде ПЧ се преподават в отделни курсове. Единственото българско висше училище с ЮФ, в което самостоятелната дисциплина „Права на човека“ е задължителна, е ПУ. Останалите университети не са упражнили правото си по чл. 7, ал. 4 от Наредбата да въведат тази дисциплина като задължителна и в седем от тях тя е избираема, а във ВТУ – факултативна.

Хорариумите варират между 15 и 45 часа лекции и извънаудиторни занимания, които се изразяват изключително в самостоятелна работа в библиотека или с ресурси. Единствено в БСУ се провеждат семинарни занятия за студентите редовно обучение. Оценката се формира само от изпита, с изключение на БСУ, където се взема предвид и участието в дискусиите по време на семинарните занятия и подготвена писмена работа по предварително поставена задача.

По правило се преподават природата на ПЧ, философските и исторически развития, които нерядко се разглеждат и по конституционно право, универсалните и регионални системи за защита. ЕКПЧ и ЕСПЧ са застъпени в различна степен. В дисциплината „Правата на човека“ в СУ те се разглеждат в 12 от общо 30-те учебни часа лекции (9 за задочно обучение). Така им е отредено относително голямо място в сравнение например с УНСС, където са предмет всичко на всичко на темите „Обща характеристика и структура на ЕКПЧ“ и „Органи и процедури за разглеждане на жалби по чл. 33 и 34 от ЕКПЧ. Съвещателни мнения по чл. 47 от ЕКПЧ“ от общо 20 предвидени теми. Ясно е обаче, че и в СУ за толкова време не може да се навлезе в по-задълбочен анализ на съдържанието на отделните права и свободи и практиката на ЕСПЧ. След общия преглед на Конвенцията и на организацията на Съда, за това остават 6 часа, от които два за процедурата. При това положение за нас е съмнително постижима целта, заявена в учебната програма, студентите второкурсници да придобият „умения да разбират, анализират и коментират съдебни решения, свързани с темата“, както и „да работят самостоятелно с актовете по защитата на правата на човека“ и „да правят анализ на казуси, свързани с нарушаване на правата на човека“. В ПУ Конвенцията се разглежда най-общо – създаване и механизъм на прилагане, а на практиката на Съда е отделена една тема. С тази за Протокол № 12 стават три от общо 27 теми. В НБУ се преподава дисциплината „Основни права на гражданите и тяхната защита“, която обсъжда отделните права, но изглежда с насоченост по-скоро към конституционните, отколкото към международноправните гаранции. Във ВТУ на Конвенцията и Съда са посветени половината от общо 20-теми и в четири от тях се разглеждат правото на живот, забраната за изтезания, правото на неприкосновеност на личния живот и свободата на мисълта, съвестта и религията. В РУ всички права по Конвенцията и протоколите към нея се разглеждат в четири от общо 19-те теми и въобще не се застъпва процедурата пред Съда. В ЮЗУ Конвенцията е предмет на една теми и Съдът – на две от общо 24, но там лекционните часове са най-много. Във ВСУ на Конвенцията е посветена една от 18-те теми и една на практиката Съда. Задълбочен анализ на правата по Конвенцията всъщност се извършва единствено в дисциплината в БСУ, която е съсредоточена само върху ЕКПЧ и включва по-детайлно изучаване на практиката на Съда, като се провеждат и семинарни занимания.

Разнообразни са възприетите решения относно времето за преподаване на самостоятелната дисциплина в петгодишното обучение по право, но по-често то се осъществява през първите две години. Поставя се въпросът доколко към този момент студентите са придобили знания по основните правни дисциплини, позволяващи ефективно усвояване на стандартите относно отделните права, които касаят изключително разнообразна материалноправна материя, а също и по процесуалната материя, изучавана в края на обучението по право. Наред с хорариумите, формите на обучение и съдържанието на съответните курсове, това дава информация и доколко тази дисциплина наистина може да осигури на желаещите студенти допълнителни специализирани познания по ПЧ и в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ, както предвижда т. 2 от ДР § 1 на Наредбата по отношение на избираемите дисциплини. Налага се извод, че в големия брой ЮФ на

практика тя осигурява само най-общи познания, т.е. е по-скоро въвеждаща в материята. Подобно въвеждане е положително и ценно, но не може да осигури адекватна подготовка на бъдещите юристи да прилагат международните договори и по-специално ЕКПЧ.

2. Преподаване на правата на човека в рамките на основните задължителни правни дисциплини

а) Международноправната закрила на ПЧ е повече или по-малко представена в преподаването по **конституционно и международно публично право** (МПП). Може би именно поради възприетото от всички български ЮФ разглеждане на правата на човека в самостоятелна дисциплина, от отделеното им в учебните програми време или, ако не е посочено, от относителната им тежест не личи да се навлиза в детайлно изследване на самото съдържание на правата, гарантирани от международните договори, и в частност ЕКПЧ. В анотацията и посветената на основните права тема в учебната програма по конституционно право на **НБУ** е посочено разглеждане на условията и процедурите за защита според ЕКПЧ и на ролята и практиката на ЕСПЧ, но с оглед на общия обем на материята явно се касае по-скоро за тяхното общо представяне, отколкото за детайлното им преподаване. Така и в **СУ** на темата „Конституционноправен статус на човека и на гражданина на РБ“ са отредени общо 6 от 150-те аудиторни часа и 4 от 63-те въпроса в конспекта, а подобно е съотношението и в другите факултети. Това едва ли позволява, а и не личи да се прави и детайлна съпоставка между съдържанието на съответните права в Конституцията и в ЕКПЧ и основанията за ограничаването им, когато то е допустимо. По МПП на международноправната закрила на ПЧ като цяло са посветени 4 от общо 90-те аудиторни часа в двете публикувани учебни програми и един въпрос в конспекта на СУ, което показва, че най-вероятно се разглежда действието на международните договори по ПЧ във вътрешния правен ред и обща характеристика на ЕКПЧ и ЕСПЧ, както е в други ЮФ – напр. БСУ.

б) Беше проучено и до каква степен Конвенцията и практиката по прилагането ѝ се изучават в рамките на дисциплината „**Право на Европейския съюз**“ (ПЕС), която съгласно чл. 7, ал. 2 от Наредбата е сред задължителните учебни дисциплини в специалността „право“. Хартата на основните права на ЕС представлява част от преподаваната в тази дисциплина материя, а повечето права и свободи, които тя гарантира, съответстват на тези по ЕКПЧ и техният смисъл и обхват са същите като дадените им в Конвенцията (чл. 52, § 3 от Хартата), т.е. следва да се тълкуват и прилагат в светлината на практиката на ЕСПЧ. От учебните програми по този предмет в юридическите факултети се установява, че на основните права се отделя съвсем незначително място.

в) Що се отнася до **другите основни задължителни дисциплини**, бяха проучени, доколкото са разполагаеми на сайтовете на съответните ЮФ или ни бяха предоставени, учебните програми по **наказателно право и процес, административно право и процес, граждански процес, семейно право**. Това, разбира се, не са единствените дисциплини, в които се разглеждат относими към ПЧ въпроси, но те включват материя, тясно свързана с права и свободи, гарантирани както от основните универсални международни договори, така и от ЕКПЧ, и в тази материя има натрупана огромна практика на ЕСПЧ, поради което тя не може да бъде усвоена пълно от бъдещите практикуващи правници без преподаването ѝ в нейната светлина.

Единствено в някои от учебните програми по **наказателен процес** е предвидено изрично, че преподаването на материала се извършва в светлината на стандартите по Конвенцията. Така според учебната програма на СУ въпросите в материята по доказването и гаранциите за справедлив съдебен процес се разглеждат с оглед на практиката на ЕСПЧ, но в конспекта няма поставени и в тази светлина въпроси. В БСУ наред с тези въпроси е включена и обща тема „Същност и задачи на наказателния процес и съответствието му с международните актове по защита правата на човека (ЕКПЧ, Международният пакт за граждански и политически права, Всеобщата декларация за правата на човека и др.)“. В останалите ЮФ учебните програми и конспектите не съдържат указания за преподаване и изпитване в светлината на ЕКПЧ и практиката по нея.

Макар липсата на изрични указания в учебните програми или конспектите да не означава непременно, че материята не се изучава в тази светлина, нарочното и последователно предвиждане на преподаване и изпитване по съответните дисциплини, което включва международните стандарти по ПЧ, в т.ч. съответните принципи и критерии, изведени в практиката на ЕСПЧ, би изключило зависимостта от добрата воля на преподавателя. Разбира се, тук се поставя и въпросът за адекватната подготовка на преподавателите по съответните дисциплини в тази материя, включително доколко се поддържат в течение на постоянно развиващата се практика на ЕСПЧ.

2. Други дисциплини и магистърски програми, свързани с правата на човека

Наред с горните основни самостоятелни дисциплини, в които се преподават ПЧ, учебните планове съдържат и други тясно свързани с тях предмети. Така в СУ се преподават избираемите дисциплини „Организация на правозащитните институции“ (на ЕСПЧ са посветени 2 от 30 ч. лекции), „Правен режим на класифицираната информация“ – също и ВСУ), „Екологично право“ (също и в НБУ, ЮЗУ, РУ, ВСУ), както и задължителната „Информационно право“; в НБУ – избираемите „Полицейско право“ (също и в ЮЗУ, ПУ, РУ, ВСУ), „Правно регулиране на електронните медии“, „Бежанско право“ (също и в ПУ); в ЮЗУ – избираемите „Защита правата на детето“ (също и в РУ), „Миграционно и бежанско право“ (също и в БСУ); в БСУ – избираемите „Медийно право“, „Международно правораздаване“; в ПУ – избираемите „Конституционно правосъдие“ (също и в РУ), „Международно наказателно право“ (също и в РУ, ВСУ), „Медицинско право“, „Полицейско разузнаване“, факултативните „Равенство във възможностите и актуална джендър проблематика“, „Правен режим на регионалните международни организации“, „Международноправни средства за борба с тероризма“.

За отбелязване е обаче, че в учебната програма на никоя от тях няма указания материята да се разглежда в светлината на ЕКПЧ или на решенията на ЕСПЧ, въпреки че по много от застъпените въпроси съществува значима практика.

СУ участва в Европейската магистърска програма по ПЧ и демократизация“ (Е.МА)

Б. В Академията на МВР (АМВР)

В АМВР правата на човека се изучават като задължителна дисциплина в посочените в таблицата специалности.

Факултет Полиция Специалност	Самостоятелна учебна дисциплина	Задължителна или избираема кредити	Хорариум Вид занимания	В кой курс се преподава	Специализирани магистърски програми по ПЧ	Практическа или друга специална насоченост на курса	Засягали ли се практиката на ЕСПЧ, касаеща България	Преподаване на ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ в други дисциплини	Извънаудиторни форми, правни клиники, летни курсове
Гранична полиция	Защита правата на човека	избираема 2	30 часа лекции и 30 извънаудиторни	1 курс	-	-	-	-	Опознавателен стаж в ГПУ и защита правата на човека
Противодействие на престъпността и опазване на обществения ред (бакалавър)	Защита правата на човека	задължителна 5	30 часа лекции и 120 часа извънаудиторни	1 курс	-	-	-	-	Практически стаж в РПУ и защита правата на човека
Публична администрация (бакалавър)	Защита правата на човека	задължителна	30 лекции и 90 извънаудиторни	3 курс	-	-	-	-	Практически стаж

Освен това в обучението за бакалавър по ПН „Национална сигурност“, специалност „Противодействие на престъпността и опазване на обществения ред“ се преподава и избираемата дисциплина „Организация на правозащитните институции“, задължителната „Полицейско право“ и др. ПЧ не се изучават в специалностите „Стратегическо ръководство и управление на сигурността и обществения ред“ (магистър) и „Защита на националната сигурност“ (магистър).

IV. Конспектите

Въпросниците за държавните изпити по публично-, наказателно- и гражданскоправни науки, за изпита за придобиване на юридическа правоспособност, за конкурсните изпити при първоначално назначаване на магистрати по административно-, наказателно- и гражданскоправни науки, както и за изпита за адвокати и младши адвокати не съдържат въпроси по Конвенцията или практиката по прилагането ѝ.

V. Преподаването на правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ в други европейски висши училища

От публикуваното през 2006 г. проучване на Съвета на Европа⁵, извършено чрез въпроси, зададени на правителствата на държавите членки, се установява, че в **западноевропейските университети** ЕКПЧ и практиката по тълкуването и прилагането ѝ се преподават от десетилетия в лекционни курсове и семинари в обучението по право – хоризонтално в рамките на основните правни дисциплини и като отделни задължителни или избираеми курсове.

Така в **Норвегия** обучението по Конвенцията и практиката на ЕСПЧ от много години е част от задължителните предмети като конституционно право, наказателно право, наказателен и граждански процес, административно право, гражданско право. ЮФ на Университета в Осло предлага магистратура по ПЧ. В **Холандия** във всички основни дисциплини се посвещава внимание на ЕКПЧ и във всички университети „ПЧ“ се изучава като допълнителен предмет. Подобно е положението в **Белгия**, където някои университети предлагат и специализирани магистратури („дипломи“) по ПЧ в рамките на една академична година (Брюкселският свободен университет и факултетите „Сен Луи“ в Брюксел и „Нотр-Дам“ в Намюр). В **Дания** задължителните за бакалавърска степен дисциплини включват основни курсове по международно право и право на ПЧ, а освен това Конвенцията и практиката на ЕСПЧ са инкорпорирани в други задължителни предмети, като конституционно, наказателно, процесуално и административно право. Обучението за магистърска степен предлага множество курсове по международно право и право на ПЧ, които или са концентрирани само върху ЕКПЧ, или най-малкото я преподават като съществена част. Член 10 от Конвенцията се изучава в подробности в курсовете по медийно право. Във Финландия в ЮФ на университета в Турку обучение по ЕКПЧ е включено на всички нива на образованието и Конвенцията е сърцевината на дисциплината „Европейско право“, като прилагането ѝ заема централно място, а по конституционно право се акцентира върху националните аспекти и връзката между ЕКПЧ и националната система; в **Хелзинкския университет** се предлага специален курс „Европейската конвенция за правата на човека“ и изискванията по конституционно право включват задължително изпитване по Конвенцията, а в ЮФ на университета в Тампере правата на човека са интегрирани в първата степен на обучение и дисциплината „Публично право“ включва задължителен модул в тази материя. Във всички ЮФ в **Исландия** принципите на ЕКПЧ се изучават в курса по конституционно право, който е от основните в обучението за бакалавърска степен, Конвенцията и практиката на ЕСПЧ се разглеждат и в други задължителни курсове. За магистърска степен студентите по право могат да избират между множество курсове по международно право и ПЧ, като в Университета на Исландия един такъв курс е посветен изключително на Конвенцията и практиката на Съда. **Германия** е дала сведения за ред специални магистърски програми, а също и за университети, специализиращи в ПЧ, между които университетът *Виадрина* във Франкфурт на Одер, чиято дейност ще бъде представена на кръглата маса от проф. Кармен Тиле. Във **Франция** голямата част от ЮФ са въвели специални курсове по ПЧ и ЕКПЧ на първото ниво (цикъл)

⁵ Tables on the implementation of the five recommendations, STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS (CDDH), Strasbourg, 7 April 2006, CDDH(2006)008 Addendum II

на правно образование или в първата година на обучението за магистърска степен. В третия цикъл изцяло посветени на тази материя са курсове за задълбочено или специализирано обучение. ПЧ се преподават като една от избираемите дисциплини, които осигуряват специализация на студентите в желаниите от тях правен сектор например и в някои ЮФ в Белгия, Австрия.

След ратифицирането на ЕКПЧ в университетите в бившите социалистически държави масово са въведени специални дисциплини, в които се изучава Конвенцията. Към онзи момент някъде това е оставено на избора на университетите (**Азербайджан**), а другаде (**Естония**) властите одобряват национален учебен план, който включва изучаването на правата на човека в основния и специализираните курсове по право като отделна дисциплина или като част от други дисциплини. Такова изглежда е положението и в **Латвия**, за която е посочено, че ЕКПЧ и практиката на Съда са включени в основната задължителна учебна програма по право, и за която е интересно да се отбележи, че тогава Латвийският университет предлага специален курс по граждански и политически права в сътрудничество с лектори от Орхуския университет (Дания). Институтът по право в Рига предлага магистърска програма по международно и европейско право, като студентите могат да избират между няколко специализирани курса по МПП и права на човека, а ЕКПЧ и практиката на Съда са включени в крайното оценяване.

В различните университети специалните дисциплини „Права на човека“ са било задължителни, било избираеми. В **Полша** например повечето ЮФ предлагат курсове по ПЧ, някои от които като част от курса по МПП; към онзи момент отделните курсове по ПЧ са факултативни, освен в университета *Николай Коперник* в Торун, който е задължителен; в ЮФ в Торун, Гданск и Ополе съществуват отделни центрове или катедри по ПЧ. В **Словакия** задължителен курс има в ЮФ на университета в Търнава, като е посочено, че той дава възможност за детайлно запознаване с практиката на ЕСПЧ. Прави впечатление, че някои от предлаганите в други посткомунистически страни нарочни дисциплини са по-специализирани в сравнение с преподаваните в българските висши училища – например в **Армения** в Ереванския държавен университет е въведен предмет „Европейската съдебна система за защита на правата на човека“, за който е посочено, че разглежда предимно ЕСПЧ и практиката му; в университета на Оломоуц – единственият (към онзи момент) от държавните чешки университети с ЮФ, в който самостоятелната дисциплина, включваща изучаването на ЕКПЧ, е задължителна, тя е „Европейската защита на правата на човека“. В **Молдова** катедрата по международно право и право на външните икономически отношения на ЮФ на Молдовския държавен университет е разработила специализиран курс „Международна защита на ПЧ“ за студентите от четвърти курс, а от учебната 2003-2004 г. се преподава курс „Право на ЕКПЧ“. В **Литва** във Вилнюския университет ЕКПЧ е компонент от дисциплината МПП. Специалната дисциплина „ПЧ в Европа и ЕС“ е задължителна за студентите, специализиращи в областта на международното право и правото на ЕС, и избираема за студентите с друга специализация. В университета *Миколас Ромерис* има специална магистърска програма по международна защита на ПЧ, в която дисциплината „Прилагане на ЕКПЧ“ е задължителна. Конвенцията е компонент от програмата по МПП. Дисциплината „Международна защита на ПЧ“ е или избираема, или задължителна за студентите с определена специализация в обучението за бакалавърска и магистърска степен. В университета *Витаутас Магнус* Конвенцията е компонент от програмата по МПП в обучението за магистърска степен. Студентите в програмите по международно и по административно право могат да изберат предмета „ЕКПЧ“.

Включване на преподаването на Конвенцията в рамките на основните задължителни правни дисциплини е посочено например от **Полша** (конституционно, международно, наказателно и гражданско право), **Босна и Херцеговина** (конституционно и международно право, право на ЕС, наказателно право и др.), **Хърватия** (където Конвенцията и практиката по прилагането ѝ към онзи момент не се изучават като самостоятелна дисциплина, но заемат значителна част в програмите по конституционно и международно право), **Литва** (където във Вилнюския университет Конвенцията е застъпена сериозно в лекциите по конституционно, наказателно и гражданско процесуално право и др.), **Словакия** (където в Братиславския ЮФ защитата на ПЧ е обхваната от обучението както за бакалавърска, така и за магистърска степени и се преподава в рамките на предметите МПП, Международна система за защита на ПЧ и Европейска система за защита на ПЧ, Европейско право, Основни свободи в системата на Европейското право и др. и е включена в крайните изпити за магистърска степен).

Практическа насоченост на обучението по ПЧ в много европейски държави се осигурява чрез симуирани съдебни процеси (moot court) – например **Австрия**, **Норвегия**, чиито студенти по право участват в ежегодния конкурс *Sporrong and Lönnroth*, арбитриран от университетски преподаватели, съдии и адвокати. Датските университети в Копенхаген и Орхус имат като изразен профил подготовката за участие в международни състезания – симуирани процеси, и редовно изпращат екипи, включително в известното такова състезание на скандинавските страни, фокусирано върху ЕКПЧ. Университетът на Латвия подкрепя финансово участието на студенти в международни състезания – симуирани процеси по международно право, а Европейската асоциация на студентите по право (ELSA) е активна в такова състезание между латвийските ЮФ, което включва действителни проблеми с правата на човека в страната. Полският център по ПЧ в Познан организира летни курсове, включително по ЕКПЧ и създадения с нея механизъм за защита, както за студенти, така и за практикуващи правници. Правните клиници, които функционират в много европейски университети, също са изпитана форма за придобиване на практически умения.

Някои държави са дали сведения и за изучаването на ПЧ и в частност Конвенцията в полицейските академии. Например самостоятелна дисциплина, включваща изучаването на ЕКПЧ, е посочена като по принцип задължителна в чешката полицейска академия. В **Латвия** ПЧ и в частност Конвенцията и практиката на ЕСПЧ са задължителни дисциплини в програмите за обучение на полицейските, пенитенциарни, миграционни и др. подобни категории служители, а в обучението за магистърска степен е включен избираем курс „ПЧ“. Според дадените от арменските власти сведения курсът обхваща и практиката по Конвенцията.

От държавите, предоставили информация относно изпитите и конкурсите за достъп до юридическите професии, добър пример е **Франция**, където те системно включват ЕКПЧ. В рамките на конкурса за приемане в Националната школа на магистратурата се провеждат изпити по публично и европейско право, а приемът в регионалните центрове за професионално обучение на адвокати се извършва след практически писмен изпит, като една от опциите към онзи момент е общностно и европейско право, експозе по въпрос, свързан със защитата на основните права и свободи, и устен изпит, който може да има за предмет общностната и европейска процедури. Познанията по международно право, включително правата на човека, се проверяват при конкурсите за назначаване на прокурори в **Естония**, **Латвия**. В **Литва** практиката по Конвенцията е включена в конспектите на квалификационните изпити за съдии, прокурори, адвокати и съдебни изпълнители, изготвяни от Министерството на правосъдието.

В проучването **Франция** например сочи като мярка за подобряване на университетското образование по Конвенцията отправянето на покани за занимания със студентите към изявени експерти в нейното прилагане, като съдии в ЕСПЧ и членове на регистратурата, преподаватели в специализираните трети цикли на университетското образование, адвокати, членове на специализираните правителствени структури.

Чрез въпросник, отправен до представители на академичните среди в други европейски държави в рамките на настоящото проучване, и в интернет бяха събрани следните данни, (поставеното тиленце в някои клетки означава, че респондентът не е дал отговор или е липсвала информация):

Университет	Самостоятелна учебна дисциплина по ЕКПЧ	задължителна или избираема кредити	Хорариум, вид занимания,	В кой курс се преподава	Практическа или друга специална насоченост на курса	Фокус върху практиката на ЕСПЧ, касаеща страната, в която се преподава	Преподаване на ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ в други дисциплини	Извънаудиторни форми, правни клиники, Moot Courts, летни курсове
National and Kapodistrian University of Athens Атински национален и Каподистриас университет	да, на ниво бакалавър и на ниво магистър	„задължително избираема“ за бакалавър (в група от 4 курса, от които студентът трябва да избере 2); задължителна за магистър	4 часа седмично (3 лекции + 1 семинар); за магистър 2 часа седмично интерактивни лекции, семинари по преценка на преподавателя	2 курс за бакалавър	да	да	Международно, конституционно, наказателно и гражданско право	правни клиники През 2014 г. ЮФ е финалист (с най-добър пледър) на състезанието – симулиран процес, организирано от ELSA.
Union University of Belgrade Белградски университет „Обединение“	не за бакалавър (ЕКПЧ се изучава в курса по МПП); да в специалната магистърска програма по европейско право съвместно с университета Washington & Lee, Вирджиния	Не е задължителна, доколкото няма задължение за следване на магистърската програма	лекции и семинари	в магистърска програма, първи семестър	практическа насоченост	по-скоро не, тъй като студентите са от две много различни държави - САЩ и Сърбия	МПП и в по-малка степен, по преценка на преподавателя, конституционно право, наказателно право и процес, граждански процес, семейно, вещно, медийно право, право на околна среда	не

Catholic University of Lisbon Лисабонски католически университет	самостоятелна	избираема	един семестър, лекции и семинари по преценка на преподавателя	2 курс	по преценка на преподавателя	да	международно право, наказателно право и наказателен процес	летни курсове
University of Zurich Цюрихски университет	да	избираема и задължителна	различно за различните нива и курсове	3 курс	не	Отдава й се първостепенно значение.	конституционно право, наказателно право и процес	не
University of Wrocław Вроцлавски университет	самостоятелна дисциплина	избираема (за бакалавър по международно право – задължителна)	30 часа	-	-	да	конституционно право, европейско право и международно право, наказателно право и процес, граждански процес, семейно право	летни курсове и правни клиники (не постоянно); ежегоден филмов фестивал на тема ПЧ, организиран от студентска асоциация и НПО
Moscow State University Московски държавен университет	самостоятелна	избираема	1 семестър лекции + семинари	4 курс	не	-	международно право, наказателно право и процес, трудово право	не; планират се за в бъдеще
University of Vienna Виенски университет	част от по-общ курс по ПЧ	избираема	2 часа, един семестър	-	не, но се планира практическа насоченост чрез правна клиника	не	международно и конституционно право	Академията по ПЧ и демократизация <i>Straniak</i> , организирана в Будва в Черна гора, в която ЕКПЧ е застъпена сериозно
Maastricht University Маастрихтски университет	самостоятелна бакалавър по европейско право	избираема	8 седмичен курс	-	насочена върху правото на живот, забраната на изтезанията, правото на свобода и свободата на словото.	курсът е със специална насоченост към ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ	-	-
Middlesex University Мидълсекски университет	самостоятелна, в курс за бакалавър по право	избираема	семинари + лекции	2 курс	ЕКПЧ и пренасянето на стандартите й в Закона за ПЧ	-	-	-
Tilburg University Тилбургски университет	част от „Деликтно право“ бакалавър по право	-	12 лекции	2 курс	набляга върху влиянието на ЕКПЧ върху законите, регулиращи деликтното право	-	-	-

Trinity College Dublin Колеж Тринити, Дъблин	самостоятелна бакалавър по право	избираема	3 часа лекции седмично	1 курс, 2-ри семестър	ЕКПЧ и съдебна практика относно забраната на изтезанията, правото на личен и семеен живот, свободата на вероизповедание, свободата на словото	-	-	-
University of Utrecht Утрехтски университет	част от дисциплина „Европейско и международно наказателно право“ магистър по право	задължително избираема	-	магистърска програма	насочена към европейската и международна интеграция в наказателното право; изучава Европол, Евроджъст и конвенциите на Съвета на Европа	-	-	-
National University of Ireland Galway	самостоятелна	-	3 семестъра	магистърска програма	-	-	-	-
University college London Университетски колеж, Лондон	два самостоятелни курса в магистърска програма ПЧ в Европа и ПЧ в Европа – теория и практика по ЕКПЧ		20 лекции + 2 часа семинари /ПЧ в Европа/ 10 лекции + 2 часа семинари /ПЧ в Европа – теория и практика по ЕКПЧ/	магистърска програма	ЕКПЧ (право на живот, свобода на изразяване и забрана за изтезания). Практиката на ЕСПЧ, процедурата и методи за тълкуване на ЕКПЧ	-	-	-
University of Montenegro Университет на Черна гора	самостоятелна „Международно право на ПЧ“	задължителна	60 часа – 45 лекции и 15 семинари	4 курс	практиката на ЕСПЧ	не	международно публично право	Академията по ПЧ и демократизация <i>Straniak</i> , организирана в Будва в Черна гора

Атинският университет предлага и курс „Транснационална престъпност и право на ПЧ“ (стандартите на ЕС съюз и Съвета на Европа), състоящ се от 6 тричасови сесии, насочен към съдии и адвокати. В него, наред с други международни актове и механизми и специалните конвенции на Съвета на Европа в материята, се изучава в дълбочина практиката на ЕСПЧ и по-точно установяващите стандарти негови решения, които очертават ограниченията, поставени в борбата срещу транснационалната престъпност от охранените права на живот,

на свобода, на справедлив процес и забраната на изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне и наказание. Същият университет предлага и курс по международно наказателно право, в който, наред с другото, се изучават и разликата и взаимното му допълване с международното право по правата на човека. Във **Вроцлавския университет** се предлагат курсове на английски език по международно право на ПЧ (30 часа лекции с дискусия и индивидуални консултации; 3/6 кредита; програмата включва обучение по европейската система и по изготвяне на жалба пред ЕСПЧ и работа с практиката му) и по наказателно правосъдие и ПЧ (30 часа лекции с дискусия; 6 кредита). Програмата предвижда две общи теми – „Международна и европейска системи за защита и Съветът на Европа – характеристика и роля в защитата на ПЧ“, а останалите 9 часа са посветени на ЕСПЧ, индивидуалната жалба пред него и правата на живот, на справедлив процес, на законоустановеност на наказанието и на обжалване по наказателни дела и на забраните на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне и на повторното осъждане и наказване).

Магистърски програми, които предлагат курсове по ПЧ, съществуват и в **Цюрихския университет** – например програмата за „двойна степен“ със Страсбургския университет⁶; За споменатата в таблицата магистърска програма в **Белградския университет** „Обединение“ е интересно да се отбележи, че в нея ЕКПЧ преподава и сръбският съдия в Страсбург – чрез специалната програма *WebEx*, позволяваща различни опции за дистанционно обучение. Курсът включва и учебно посещение в ЕСПЧ на заседание на Голямото отделение по предварително подбрано дело.

Страсбургският университет предлага вече повече от 20 години магистърска програма по ПЧ. След първоначален общ курс, тя се разделя на три специалности, за задълбочаване на познанията съответно по ПЧ в Европа, правата на малцинствата и хуманитарното право. Води се от преподаватели и практики. В общия курс се изучават ЕКПЧ (20 часа), други конвенции на Съвета на Европа (10 ч.) ЕС и правата на човека (20 ч.), ОССЕ (3 ч.), Международно право на ПЧ (20 ч.), Философия на правото, теории за правосъдието и ПЧ (10 ч.) и Организацията за ислямско сътрудничество и ПЧ (3 ч.). Провеждат се симулирани процеси и други практически модули. След разделянето в първата специалност се изучават Сравнително право на ПЧ (15 часа) и отношенията между системите за защита на ПЧ (15 ч.); във втората – Европейско право на малцинствата (38 ч., от които 5 посветени на ЕКПЧ, 5 на Рамковата конвенция за националните малцинства, и 5 на Комисаря за националните малцинства), Право на туземните народи (10 ч.), Конституционно право за националните малцинства (10 ч.), Международно право на малцинствата (10 ч.), Право на новите малцинства (10 ч.). В третата се изучават Право на хуманитарните въпроси (15 ч.), Сравнително право на НПО (8 ч.), Международно хуманитарно право (15 ч.), Управление на хуманитарна НПО по или НПО по ПЧ (12 ч.), Кариера и професионална преквалификация на персонала на хуманитарна НПО (10 ч.), хуманитарната професия и професията ПЧ (15 ч.). За последния семестър се избира между дипломна работа или най-малко тримесечен стаж.

⁶ В курса по международно право на ПЧ в рамките на тази програма се осъществява обучение в семинарен формат (един семестър, 6 кредита), като от студентите се изискват да анализират значителен брой казуси и материали, да изнесат кратки презентации по подбрани въпроси и да извършват собствени проучвания (http://www.degrees.uzh.ch/uebersicht.php?lang=de&SC_SAP_id=50625204&org_SAP_id=50000002).

По-подробно бе проучена и магистърската програма на Лайденския университет „Европейско и международно право на ПЧ“ (напреднал курс)⁷.

Курс – Семестър – Кредити

Международно право на ПЧ – 1 – 10

Европейско право на ПЧ – 1 – 10

Европейско и Международно право на ПЧ в сравнителна перспектива – 1 – 5

Дискриминационно право: Транснационални перспективи – 2 – 5

Права на човека, сигурност и достъп до правосъдие – 2 – 5

Налагане на човешките права: Законни и незаконни стратегии – 2 – 5

Правата на детето в международна сравнителна перспектива – 2 – 5

Концепциите за човешките права в един плуралистичен свят – 2 – 5

Магистърска дипломна работа - 1 или 2 – 10

Общо: 60 кредита

През първия семестър се разглеждат глобалните и регионални системи за защита на човешките права. Европейската система за защита (както Съветът на Европа, така и ЕС), като вероятно най-развитата система в света, разполага с набор от механизми за защита и утвърждаване на човешките права („твърдо“ и „меко“ право, механизми, касаещи гражданските и политически права, както и социалните и икономическите, и механизми, ориентирани към цялостната политика). В допълнение, ЕКПЧ и практиката на Съда в Страсбург са оказали голямо влияние върху правата на човека във и извън Европа. Значимостта на начина, по който Съдът подхожда към сложните въпроси при международното установяване на стандарти и прилагането им в националния правов ред, например балансирането на човешките права или на свободата на преценка, която да се остави на националните власти, надхвърля европейския контекст. Високото ниво на програмата е постигнато чрез сравнения между различни елементи във и между регионалните системи и ООН и чрез анализиране на техните силни и слаби страни, възможности и ограничения в утвърждаването на човешките права, с оглед на социалния им, политически и правен контекст. Следва интензивен курс, който е специално насочен към обучението за извършване на сравнителни проучвания и анализи на правата на човека и представянето на направените заключения устно и писмено. Всяка седмица професорът поставя пред студентите конкретен проблем, свързан с правата на човека, като тяхната задача е да се запознаят бързо и да анализират как следва да се реши чрез различните механизми за ПЧ, като потърсят подходящи материали и представят изводите си писмено. След втория семестър студентите пишат дипломна работа. Тя трябва да има сравнителен характер, т.е. трябва да засегне поне две отделни системи за правата на човека или два отделни елемента от тях, без значение конкретната тематика. Методите на обучение са работа в малки групи и постоянна комуникация между студенти и преподаватели. Учителите използват набор интерактивни методи като метода на Сократ, устни презентации, ролеви игри, структурирани дебати със определени позиции, свободна дискусия и въпроси и отговори. Курсовете се предлагат последователно през 2 семестъра, от септември до юни. Семинарите обикновено включват между дву- и четиричасови сесии, от два до четири пъти седмично. Студентите са длъжни да посещават занятията добре подготвени. Платформите „Blackboard“ се използват за предаване на информация и

⁷ <http://en.mastersinleiden.nl/programmes/european-and-international-human-rights-law-advanced/en/programme>

дискусии при необходимост. Изпитите могат да бъдат под различни форми – писане на есета или пълни теми, устни презентации, писмен изпит или домашна работа. Признати експерти в сферата на човешките права с голям опит допринасят за разнообразието на програмата и затвърждават стремежа наученото да се приложи и на практика. Те изнасят лекции и упражнения или се занимават със студентите по други начини. Бивши и настоящи членове на Комитета за човешките права на ООН, Комитета за социални, икономически и културни права, Комитета за премахване на дискриминацията на жени, Европейския съд за правата на човека и Холандския национален институт за човешки права допринасят към програмата, споделяйки със студентите своите мисли и опит. В допълнение, много експерти на неправителствени организации като „Amnesty International“, „Human Rights Watch“ и „African Legal Aid“ предават своите знания или във факултета, или студентите ги посещават в съответните организации. Програмата включва и пътуване до няколко организации за правата на човека в Страсбург и Женева.

Накрая, преди да представим нашите изводи, за отбелязване е все по-разпространената и в по-новите страни по ЕКПЧ (напр. Полша, Чехия, Сърбия, Босна и Херцеговина, Латвия, Словакия) практика на създаването в рамките на университети или като самостоятелни институции на центрове и институти по ПЧ, които, в сътрудничество с други подобни институции, НПО и национални и международни органи и организации по ПЧ, предоставят информация и документация, обучение, професионално консултиране, осъществяват изследвания и привличат експерти, правят специализирани публикации и служат като база данни и център за сътрудничество между академичните и изследователски институции. Голяма част от тях членуват в Асоциацията на институтите по правата на човека (AHRRI)⁸, която съдейства за научните изследвания, обучението и дискусиата в областта на ПЧ, като организира форуми за академична дискусия, насърчава сътрудничеството в изследователските и учебни дейности и инициира нови такива, подпомага обмена на кадри и докторанти между членовете си, при поискване или по своя инициатива предоставя мнения и консултации на междуправителствени организации и други международни структури, правителства, парламенти, политически партии, съдебни органи, адвокати, обществени институции и групи. В Исландия например институтът по ПЧ е независима институция, учредена съвместно от Университета на Исландия, Исландската адвокатска колегия и Исландската асоциация на съдиите; той поддържа и специализирана библиотека по ПЧ. Норвежкят център по ПЧ предлага двегодишно обучение за магистратура по ПЧ, организира семинари и текущо професионално обучение и е част от създадената през 2002 скандинавска мрежа за изследвания в областта на ПЧ, която има за цел координиране и повишаване ефективността на тези изследвания. В Холандия освен институт по ПЧ, от 1989 г. работи и центърът по ПЧ *F.M. van Asbeck* в Лайден, а през 1995 г. Маастрихтският, Лайденският, Ротердамският, Тилбургският и Утрехтският университети, заедно с Института *T.M.C. Asser* са основали междууниверситетска школа за изследвания в областта на правата на човека.

VI. Заключение

В мнозинството български и проучени други европейски университети правата на човека се изучават като самостоятелна дисциплина – задължителна или избираема.

⁸ Association of Human Rights Institutes

Прегледът на преподаването им в българските ЮФ показва, че в рамките на самостоятелните дисциплини „Права на човека“ студентите получават базисни и най-общии теоретични знания в материята. В учебните програми на различните български факултети Конвенцията и практиката на ЕСПЧ по тълкуването и прилагането ѝ са застъпени в различна степен, но като цяло на студентите се създава обща представа, без да се навлиза в по-задълбочен анализ на съдържанието на отделните права и свободи, както е очертано в установяващата стандарти по-стара и нова практика на ЕСПЧ. Това несъмнено е положително, доколкото осигурява необходимата основа и общ поглед, но в никакъв случай не е достатъчно, ако не бъде допълнено от хоризонтално изучаване на Конвенцията и възможност за придобиване на по-нататъшни задълбочени знания. При липсата на задължителност (каквата е предвидена за правото на ЕС) и сигурност относно интегрираното преподаване на международните стандарти по ПЧ, в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ, в основните правни дисциплини, както и в другите относими специални предмети, които да допълват и задълбочават тези базисни теоретични познания, не може да се приеме, че студентите завършват юридическото си образование подготвени да прилагат Конвенцията като част от вътрешното право на страната ни с предимство пред разпоредбите на националното законодателство, които ѝ противоречат. Първоначалното и текущо професионално обучение едва ли е в състояние да запълни този недостиг. За разлика от това се вижда, че другите европейски университети предлагат концентрирани изцяло върху Конвенцията дисциплини, както и хоризонтално преподаване на ПЧ с акцент върху Конвенцията и практиката по прилагането ѝ – не само в рамките на курсовете по конституционно, международно и европейско право, в които те заемат съществено място, но и в задължителните основни правни дисциплини на всички нива на висшето образование по право. Такова изучаване на Конвенцията е утвърдено не само в по-старите страни по ЕКПЧ, но и в много посткомунистически държави, създадени са уменията и начинът на мислене в светлината на нейните стандарти. Дори да е оставено на преценката на преподавателя, може да се направи основателно предположение, че там е по-вероятно това да се случва като нещо естествено и подразбиращо се. И най-бегъл преглед на решенията на националните съдилища, отразени в решенията по делата на ЕСПЧ, разкрива, че не само в старите, но и в по-скорошни страни по ЕКПЧ съдиите прилагат Конвенцията пряко и се произнасят след обстоен анализ, следвайки стъпките и критериите, които прилага и Съдът в Страсбург. Освен това, въпреки заявената в някои случаи практическа насоченост на преподаването на ПЧ и в частност Конвенцията у нас, липсата на семинарни занятия и на значими извънаудиторни занимания, които биха били и най-подходящата форма за привличане в обучението на практикуващи правници със специализация в материята на ПЧ и в частност ЕКПЧ и решенията на Съда, действителното придобиване на практически аналитични умения е съмнително.

Европейското право у нас се разбира по-скоро като право на ЕС и дисциплините, в които то се преподава, отделят малко място на ЕКПЧ. Разликата между българските и проучените други европейски университети се открива и в наличието в тях на множество специални магистърски програми по правата на човека, които акцентират върху ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ, а също и на многообразие от извънаудиторни занимания, правни клиники, симулирани съдебни процеси, специализирани летни курсове. Такива форми не само са ценно упражнение по умения за практическо прилагане на получените знания, изграждане и представяне на теза по конкретен казус, но и стимулират интереса на студентите към материята и ги мотивират. Например победителите в европейския конкурс по ПЧ *René Cassin*, чиято устна фаза се провежда в Съвета на Европа, а финалът – в самата

заседателна зала на ЕСПЧ, биват награждавани с възможност за стажове в ЕСПЧ и в Държавния съвет на Франция. У нас не личи да се осъществява и значимо междууниверситетско сътрудничество, нито са утвърдени форми като описаните институти и центрове по ПЧ, които подобряват както възможностите на преподавателите за повишаване на квалификацията, за поддържане в течение на постоянното развитие и за научни изследвания, така и възможностите на студентите за обучение и ползване на специализирана литература и информация. Като че ли не се използват достатъчно и разностранните възможности, предлагани от организации като Европейския междууниверситетски център по права на човека и демократизация във Венеция (член на АНРИ).

Вярно е, че много специализирани магистърски програми в други европейски държави като изброените, включително например програмата по правата на човека на Централноевропейския университет в Будапеща, също член на АНРИ, която е предложила за първи път в региона обучение за магистърска степен по международно и европейско право на ПЧ, са принципно достъпни и за българските студенти. Повишаването на тази достъпност трябва да се търси чрез преподаването в ЮФ на чужди езици с юридическа насоченост. Това обаче не отменя задължението на българските власти и отговорността на университетите да осигурят на национално ниво висше образование в материята, представляващо достатъчна основа, върху която подобни специализирани обучения, както и първоначалното и текущо професионално обучение да надграждат, за да изпълни страната ни задължението си по Конвенцията за ефективно гарантиране на охранените от нея права чрез националното законодателство, административната практика и правораздаването.

VII. Препоръки

Въз основа на проучването бихме направили следните препоръки за усъвършенстване на преподаването на правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ в българските юридически факултети. Надяваме се в резултат на работата на кръглата маса те да бъдат уточнени и допълнени, преди да ги представим на компетентните български власти.

- Да се предвиди нормативно, аналогично на правото на ЕС, и да се осъществява на практика систематично задължително обучение по правата на човека като част от всяка относима задължителна основна учебна дисциплина.

- Разглеждането на въпросите в светлината на съответните международни стандарти за правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ да бъде отразено изрично в учебните програми и изпитните въпросници на относимите задължителни основни учебни дисциплини, както и на всички специализирани учебни дисциплини, които включват такава материя.

- Да се преосмислят съвместно учебните програми по конституционно право, МПП и самостоятелните дисциплини „Права на човека“ – от една страна за да се избегне дублиране в преподаването на основните въпроси като исторически и философски развития в областта на правата на човека, видове права и видове тяхна защита, а от друга страна за да се осигури достатъчна основа за хоризонталното преподаване на правата на човека и в

частност ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ във всички относими задължителни дисциплини, изучавани в ЮФ, и придобиването на по-задълбочени специални познания при изучаването на избираемите дисциплини.

- На преподаването на Конвенцията и практиката на Съда в Страсбург да се отдели по-голяма тежест в рамките на дисциплините „Права на човека“, като се обмисли и въвеждане на самостоятелна дисциплина ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ.

- В рамките на дисциплините „Права на човека“ да се въведат семинарни занимания, каквито не се провеждат в повечето ЮФ.

- Да се въведат практически занимания като решаване на казуси, симулирани съдебни процеси и специализирани правни клиники за осигуряване на практическа и социална насоченост на преподаването на правата на човека.

- Да се вземат мерки за осигуряване на необходимата квалификация в материята на преподавателите по основните правни дисциплини, за повишаване квалификацията на преподавателите по права на човека и постоянното им поддържане в течение на развиващата се практика по прилагане на ЕКПЧ.

- В съответните форми на обучение да бъдат привлечени системно гост-преподаватели и практикуващи правници със специализация и опит в материята на правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката по прилагането ѝ.

- Да се въведат специализирани магистърски програми в материята.

- Интересът на студентите към избираемите специални дисциплини да се стимулира чрез системата на кредитите и други подходящи мерки.

- Да се стимулират научните изследвания и разработки в материята.

- Да се използват максимално възможностите на междууниверситетското сътрудничество и обмен в национален и международен план, включително като се обмисли създаването на ресурсен и координационен център по правата на човека, който да подпомага обучението, осигуряването му с подходяща учебна литература, квалификацията на преподавателите.

- Въпроси по международните стандарти относно правата на човека и в частност ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ да бъдат включени в конспектите за държавните изпити, а също и изпитите за придобиване на юридическа правоспособност, за първоначално назначаване за съдия и прокурор, за вписване като адвокат, за да се осигури необходимото ниво на познаването им при завършване на юридическото образование и встъпване в юридическите професии, както и за да се оценят знанията, придобити в рамките на университетското обучение по право или в последващи подготвителни и други обучения с оглед на постоянното усъвършенстване на тези обучения. Доколкото изпитите включват и решаване на казус, изпитните казуси да отразяват и тази проблематика.

- Допълнителната квалификация в материята, придобита чрез текущо професионално обучение или всякакви други разполагаеми форми на обучение по правата на човека да бъде отчитана при атестирането и кариерното израстване на магистратите, както и на полицейските, пенитенциарните и други относими категории служители.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация „Български адвокати за правата на човека“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

www.ngogrants.bg